

(əvvəli ötən sayımızda)

Hommel sumer və türk dilləri arasındakı varislilik əlaqəsini təsdiq edərək yazırdı ki, Türk xalqlarının Mərkəzi Asiyadakı qədim əcdadlarının bir qolunu təşkil edən sumerlərin dili miladdan təxminən 5000 min il öncə türklərin dilinin necə olduğunu biza göstərir (Hommel F. 1885, Səh. 245-252)

Landsberqer Sumer dilinin quruluş xarakteri haqqında yazırdı ki, Sumer dili öz quruluşuna görə aqlütinativ, yəni bitişik dildir. Quruluş etibarı ilə sumer və türk dilləri bir-birlərinə çox bənzəyirlər. Sumer sözlərinin kökü tək hecalıdır və kəlimə sözün kökünün önünə və ya sonuna şəkilçilər əlavə etməklə yaradılır və bu zaman kök dəyişikliyə uğramır. Türk dili də bitişik dildir, söz kökə şəkilçilər əlavə etməklə yaranır, yalnız türk dilində sumer dilindən fərqli olaraq ön şəkilçilər yoxdur. Sumer dili yalnız fenomenoloji baxımdan deyil, eyni zamanda tarixi baxımdan da bütün Asiya boyunca uzanan dağlıq ərazidə danışılan geniş bir dil qrupuna aiddir. Bu qrupa daxil olan əsas dil ailəsi Türk dilləridir. Sumerli üçün danışmaq hadisəni izah etməkdən ibarətdir. Onlar cümləni təşkil edən tərkibləri öz zehnlərində ifadə etdikləri məntiqə görə sıralanırdılar. Sumer dilində söz kökləri çox azdır, fikirlərini zəngin şəkildə mövcud olan əşya adlarının və feil məvhumlarını tərkiblərə ayırmaqla ifadə edirlər. Sumerli kral sözünü-böyük adam, baxmaq sözünü-göz açmaq, saray sözünü böyük-əvkimi ifadə edirlər. Onlar, haqqında düşündükləri əşyaları da bu cür tərkiblərə ayıraraq sıralanırdılar.

Landsberqer sumer dilini kompleksif dil adlandırır. Sumerlərin yaşamında dini məbədlər mühüm rola malikdirlər. Dünya hadisələri tanrıların söylədikləri formula uyğun olaraq, ilahi nizam görə baş verir. (Landsberqer B. 1990, Səh. 7)

Landsberqer sumer dili ilə türk dilinin qohumluğu ilə yanaşı qutilərin dillərinin də türk dili ilə qohum olduğunu elmi linqvistik dəlillərlə sübut etmişdir. Yəni burdan belə bir məntiqi nəticə hasil olur ki, qutilərin dili Sumer dili ilə yaxın qohumluq əlaqələrinə malik olmuşdur.

Turan tayfalarının öz ana yurdları Orta Asiyadan çox qədim zamanlardan etibarən müntəzəm köçlər şəklində qərbə doğru hərəkət edərək Ön Asiyada məskunlaşdıqları və burda dünya sivilizasiyasının kökünü təşkil edən möhtəşəm mədəniyyətlər yaratdıqları

sumer əhalisi ural-altay dilinə mənsub insanlar idilər. Tufandan sonrakı daha gec dövrlərdə salınmış beş yeni şəhərin əhalisi hind-iranlı arilərdən və slavyanların qarışımından ibarət idi. Şimalda yerləşən Mari və Aqade şəhərinin əhalisi samilərdən ibarət idi". (Ross Marshall. 2008, Səh. 8)

Sumer dilinin Türk və digər Turan dilləri ilə qohumluğu haqqında Turanizm nəzəriyyəsinin əsası hələ XVIII-XIX əsrlərdə mixi yazı mətnlərinin şifrəsini açan ilk

Ələsgər Siyablı

Dünya tarixinin Turan dövrü

fikrini irəli sürənlərdən biri də görkəmli Azərbaycan tarixçisi M.T.Zehtabidir. Onun fikrinə görə Sumer və Elamlar e.ç. 6 min il öncə Qafqazdakı Dərbənd keçidindən keçərək Azərbaycan üzərindən gəldikləri zaman onların müəyyən qismi burda qalmış, uzun

əsrilər boyunca quti və lullubi xalqlarını meydana gətirmişlər. Quti, lullubi və kassi xalqlarının Orta Asiyadan gələn Elam köçlərindən qalmasını Zehtabi onların dillərinin elam dilinə çox yaxın olması faktı ilə izah edir. (M.T.Zehtabi, 2010, Səh. 114)

İngilis assuroloqu D.Mackenzinin yazdığına görə sumerlərin etnik mənşəyi haqqında ən geniş təqdir olunmuş nəzəriyyələrdən biri onların ural-altay tipinə və xüsusən də türklər və finlərlə eyni tipə mənsub olmaları haqqındadır. Sumerlərin dilinin ural-altay dili kimi aqlütinativ quruluşu malik olması bu nəzəriyyəni daha da əsaslandırdı. Sumerlərin sifətləri dik və başlarının arxası uzun idi ki, onların dolixokefal olduqlarını göstərir. (D.Mackenzie. 1915, Səh. 4-6)

Müasir dövrün assuroloqlarından Ross Marşal da sumerlərin türklərlə eyni etnik kökə malik olduqlarını yazır: "Sumerin tufana-qədərki yeddi qədim şəhərinin

ganə övladı deyil. Regionun iki böyük çayları olan Fərat və Dəclə çaylarının və onların qollarının vadilərində qədim sivilizasiyaya malik əhalisi turanlı mənşəyə malik çoxlu ölkələr mövcuddur.

Sumer dilinin böyük bilicisi olan Hommel Elam və onunla qonşu xalqların sumerlərlə qohumluq əlaqələrinə malik olduqları haqqında fikri müdafiə edirdi. Onun yazdığına görə Babiləndən doğuda Bəsrə körfəzi sahillərində yerləşən Elam, Babilin və Misirin tanıdığı ən qədim mədəniyyətə malik mərkəz idi. Elam samilərlə qarışmadan öncəki Sumer mədəniyyətinin bir qolu kimi qəbul olunsada ondan yüksəkdə deyildi və sumerlərdən əz edilmiş özəl yazı sistemə malik idi. E.ç.

Lenorman yazır ki, Akkadların (sumer)dil və etnik mənşə baxımından turan irqinə mənsubluğunu qəbul etsək, o zaman onlar Mərkəzi Asiyadan Fars körfəzinə qədər yayılmış olan eyni xalq və irqə mənsub olan xalqlar zəncirinin bir həlqəsini təşkil edirdilər. Vesterqard, Norris, De Solsi, Mordmann, Oppert in cəhdlərinə təsəvvür edilməmişdir ki, tarixin ilk dövrlərindən etibarən həmin ərazidə yaşayan Midiya xalqının dilimənşə etibarı ilə bir tərəfdən türk-tatarların, digər tərəfdən isə Xaldeyin akkad dili ilə, yəni sumer dilinə bağlı olmuşdur. (F.Lenormant. 1877, Səh. 218)

Kramerin də gəldiyi nəticəyə görə sumerlər İkiçayarasına yemədən öncə uzun illər ərzində Aratta adlı ölkədə yaşamışlar. Kramerin bu fikri Elçibəyin Sumer dövlətinin təməli Azərbaycanda qoyulub, fikrini təsdiq edir, çünki Aratta Urmiyə gölünün güneyindəki dağlıq ərazini əhatə edən ölkədir.

Sumer qrammatikasının müasir müəlliflərindən Ditz Edzard

sumeroloq və assuroloq linqvist və tarixçilər tərəfindən qoyulmuş və bu haqda çoxsaylı əsərlər yazılmışdır. Həmin görkəmli bilim adamları sumer və onların dilinin Ön Asiyada türk və turanlı mənşəyə malik yeganə xalq olmadıqlarını, Mesopotamiyaya qonşu ərazilərdə, o cümlədən Zaqros dağları yayalarında, Kiçik Asiyada, Suriya və Fələstinin daxil olduğu Aralıq dənizinin güney-doğu ərazilərində məskunlaşmış çoxsaylı xalqların dil və etnik mənşə baxımından sumerlərlə qohumluq əlaqələrinə malik olduqları haqqında dəyərli elmi fikirlər irəli sürmüşlər.

Elamlıların, kassilərin, qutilərin, Xattilərin, lullubilərin, urartuluların, turukkalıların, midiyalıların, mannaların sumerlərlə qohumluq əlaqələrinə malik olduqları haqqında XVIII-XIX əsr və sonrakı dövr müəlliflərin əsərlərində çoxsaylı elmi fikirlər mövcuddur.

Turanizm nəzəriyyəsinin banilərindən biri Oppert yazırdı ki, Sumerlər Ön Asiyada Turanın ye-

3000 mininci ildə Elam artıq möhkəmləndirilmiş şəhər qalalarına malik olan siyasi baxımdan böyük təsire malik xalq idi. Elamın qədim adı Anşan idi, sumerlər ölkəni İlamma adlandırırdılar ki, mənası yüksək ölkə deməkdir. Samilər bu ada "tu" sonluğu əlavə edərək İlamtu şəklində ifadə edirdilər. Elamlar mənşə etibarı ilə sami olmayan xalq idi. (Hommel F. 1885, Səh. 272, 273)

Elam kral adlarının etimologiyası və onların adlarındakı "k" sonluğu elamlıların kassilərlə, hititlərlə və urartulularla qohumluğunu göstərir. Anzan adını Oppert elam dilində "düzənlik" və həmçinin "ölkə" mənası daşdığına və bu sözün kassi dilində kral anlamındakı "ianzi" sözü ilə əlaqədar olduğunu yazır. Babil dilindəki Anzan adı sami assurlar tərəfindən Anşan formasında teleffüz olunmuşdur. Elamın şimalındakı dağlarda onlara qohum xalq olan vəhşi təbiətli kassilər yaşayırdılar. (Hommel H. 1885, Səh. 274)

Sumer dilini müasir dillərlə, o cümlədən türk, macar və digər dillərlə müqayisə edərək sumer dili ilə onlar arasında təxminən 2000 il bir zaman fərqi olduğunu nəzərə almağın vacibliyini qeyd edir. Yəhudi mənşəli Amerikan dilbilimçisi və ədəbiyyatçısı Georg Ştaynerə görə Sumer və Elam dillərinin lüğət tərkibi arasında aparılan paralellər zaman fərqiə uyğun olan yeganə doğru müqayisədir. Stayner sübut etmişdir ki, sumer və elam dili arasındakı morfoloji quruluş fərqiə baxmayaraq, bu iki dil eyni dil qrupuna aiddirlər. Sumer və elam dili arasındakı başlıca fərq sumer dilindəki feil köklərinə çox sayda önek və şəkilçi sonluqların əlavə olunmasıdır. Elam dilində isə yalnız şəkilçi sonluqlarla istifadə olunur. Sumerlər və elamlar haqqıqətən də qohum olsalar da onların dillərinin yaxınlıq problemi özünün tam həllini tapmamışdır. (Ditz Otto Edzard. 2003. Səh. 3)

(ardı gələn sayımızda)